

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Παναγιώτου Ἰ. Μπρατσιώτου, Ὁ Ἐκκλησιαστής (Εἰσαγωγή—Κείμενον Ὁ—Μετάφρασις ἐκ τοῦ Ἑβρ.—Σχόλια). Ἀθήραι 1951.

Τὰ ἐρμηνευτικά ὑπομνήματα εἰς τὴν Π. Δ. εἶναι ἀκόμη παρ' ἡμῖν τόσον σπάνια, ὥστε μετὰ χαρᾶς πάντοτε ὑποδέχεται τις τὴν ἔκδοσιν κάθε ὑπομνήματος. Οὕτω μετὰ χαρᾶς ἐδέχθημεν τὴν ἐρμηνείαν εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν τοῦ ἀγαπητοῦ Συναδέλφου κ. Π. Μπρατσιώτου. Ὁ Ἐκκλησιαστής διὰ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ καὶ τὰς ἀναπτυσσομένας ἰδέας εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα βιβλία τῆς Π. Δ. Διὰ τοῦτο καὶ ἀρχαιότερον καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον μεγάλης μελέτης καὶ ἐργασίας. Πολλὰ δὲ εἶναι τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζει τὸ βιβλίον τοῦτο καὶ πολλὰ ἄλλα ἀκόμη παραμένουν ζητήματα παρὰ τὴν γενομένην ἐργασίαν. Μίαν εἰκόνα τῶν προβλημάτων τούτων ἐναργῆ δίδει τὸ ὑπόμνημα τοῦ κ. Μπρατσιώτου. Ὁ σ. προτάσσει τῆς Ἑρμηνείας μακρὰν Εἰσαγωγὴν, εἰς ἣν ἐκτενῶς ἐξετάζονται πάντα τὰ Εἰσαγωγικά ζητήματα, ὡς λ. χ. ἡ Λογοτεχνικὴ ὕψις, ἐνότης καὶ οἰκονομία τοῦ βιβλίου, ὁ Συγγραφεὺς, ἡ Ἰδεολογία τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ, ἡ Φιλολογικὴ σχέσις τοῦ βιβλίου πρὸς τὰ ἄλλα βιβλία τῆς Π. Δ. κλπ. Ἀξιοσημεῖωτον ὅτι ὁ σ. δέχεται τὴν ἐκ τοῦ Σολομώντος προέλευσιν τοῦ βιβλίου, ἣν καὶ ζητεῖ νὰ κατοχυρώσῃ.

Μετὰ τὴν Εἰσαγωγὴν ἀκολουθεῖ ἡ Ἑρμηνεία. Προτάσσεται τὸ κείμενον τῶν Ὁ', ἀκολουθεῖ μετάφρασις ἐκ τοῦ Ἑβραϊκοῦ καὶ ἔπεται ἡ ἐρμηνεία, ἣτις κυρίως γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Ὁ' χωρὶς νὰ παραμελῆται καὶ τὸ Ἑβραϊκὸν κείμενον. Τὸ κείμενον εἶναι κεχωρισμένον κατὰ ἐνότητος, μὲ ἰδιαιτέραν ἐκάστη ἐπιγραφὴν, ἣτις χαρακτηρίζει τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐρμηνευομένου τεμαχίου. Ἡ ἐρμηνεία εἶναι ἐκτενής. Ἐνιαχοῦ αἱ ἰδέαι ἴσως νὰ ἔχρηζον πλατυτέρας πῶς ἀναπτύξεως. Εἰς μίαν τοιαύτην ἐκτενῆ ἐργασίαν μὲ πλῆθος προβλημάτων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ διάφορος ἀπόπειρα κατανοήσεως αὐτῶν. Παρὰ τοῦτο, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ αἰσθανθῆ τις χαρὰν, διότι διὰ τῆς παρουσίας συγγραφῆς προστίθεται σημαντικὸς λίθος εἰς τὸ ὅλον παρ' ἡμῖν Ἑρμηνευτικὸν οἰκοδόμημα.

B. ΒΕΛΛΑΣ

Herders Bibelkommentar, Die Heilige Schrift für das Leben erklärt. Band XVI|2. Die Apokalypse übersetzt und erklärt von Dr Peter Ketter. 1942. Herder und Co Verlagsbuchhandlung. Freiburg i. Br. (σ. 321).

Ἦδη πρὸ τοῦ πολέμου ἔσχομεν ἐπανειλημμένως τὴν εὐκαιρίαν νὰ βιβλιογραφήσωμεν ἐν τῇ «Θεολογία» τόμους τινὰς τῆς ἐν τῷ μεγάλῳ ῥωμαίῳ

καθολικῶ ἐκδοτικῶ οἴκῳ τῆς Freiburg in Br. ὑπὸ τοῦ ἐγκρίτου καθηγητοῦ τῆς Π. Διαθήκης Edm. Kalt καὶ ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον ἐκδιδομένης σειρᾶς πρακτικῶν ἐρμηνειῶν τῆς Π. Δ. Τὸ μετὰ χεῖρας ὑπόμνημα ἀνήκει εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ W. Lauek ἐκδιδομένην ἐν τῷ αὐτῷ οἴκῳ ἐξ Ἰσου σπουδαίαν σειρὰν ἐρμηνειῶν τῆς Κ. Διαθήκης καὶ ἀναφέρεται εἰς τὸ τελευταῖον βιβλίον αὐτῆς. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὑπομνήματος τούτου καθηγητῆς Ketterer ὁμολογεῖ ἐν τῷ προλόγῳ του, ὡς καὶ πάντες οἱ ἐρμηνευταὶ τοῦ μυστηριώδους τούτου βιβλίου, τοὺς δισταγμούς, μεθ' ὧν ἀνέλαβε τὴν ἐρμηνείαν αὐτοῦ, ἅμα δὲ ἀναδεικνύει τὴν μεγάλην ἀφέλειαν ἐκ τῶν νοητῶν μερῶν αὐτοῦ. Τῆς ἐρμηνείας προτάσσεται ἐμπεριστατωμένη εἰσαγωγή (σελ. 1-29), ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς κυμαινομένης διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἐκτιμῆσεως τοῦ βιβλίου καὶ τῆς λογοτεχνικῆς ἰδιορρυθμίας αὐτοῦ, περὶ τοῦ σκοποῦ, τῆς ἐσωτερικῆς ἐνότητος καὶ τοῦ συγγραφῆος αὐτοῦ, περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐρμηνείας καὶ τῆς ἀκολουθητέας ἐρμηνευτικῆς μεθόδου, περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς Ἀποκαλύψεως ἐπὶ τῶν χριστιανικῶν τεχνῶν καὶ περὶ τῆς θρησκευτικῆς σπουδαιότητος αὐτῆς. Ὡς συγγραφέα τοῦ βιβλίου παραδέχεται καὶ ὁ Ketterer τὸν ἀπόστολον Ἰωάννην, ὡς ἀκολουθητέαν δὲ ἐρμηνευτικὴν μέθοδον προτιμᾷ τὴν ὑπ' αὐτοῦ καλουμένην «ὑπερῆστορικὴν» (übergeschichtlich), τοῦ Ἰωάννου κατ' αὐτὸν ἀπευθυνομένου μὲν κατὰ πρῶτον λόγον πρὸς τὰς συγχρόνους αὐτῷ συνθήκας πρὸς διαφώτισιν καὶ παρηγορίαν αὐτῶν, ἀποβλέποντος δὲ γενικώτερον εἰς τὴν διαφώτισιν ὅλου τοῦ μέλλοντος διὰ τῆς ἀναδείξεως τοῦ τελικοῦ θριάμβου τοῦ Χριστοῦ κατὰ πάντων τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Θεοῦ. Κυριώτατος δὲ σκοπὸς τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ διέγερσις καὶ ἐξασφάλισις τῆς ἐμπιστοσύνης ἐπὶ τὴν θείαν πρόνοιαν καὶ ἐπὶ τὴν ὀριστικὴν κατῆσχυσιν τῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ. Ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἀναδεικνύει διὰ μακρῶν τὴν πολλαπλῆν θρησκευτικὴν σπουδαιότητα τοῦ βιβλίου κατὰ τρόπον ἀξιοθαύμαστον διὰ τὸ θάρρος τοῦ συγγραφῆος, γράφοντος ὑπὸ τὸ φρικτὸν ἀντιχριστιανικὸν τοῦ Χίτλερ καθεστῶς καὶ ἐν ἀρκοῦντως διαφανεῖ ἀναφορᾷ καὶ ἀντιθέσει πρὸς αὐτό. Ἐπακολουθεῖ εἶτα ἡ ἐρμηνεία τοῦ βιβλίου (σελ. 30-317), ὅπερ κατὰ τὸν Κ. ἀποτελεῖται ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς (α' 1-20) καὶ δύο κυρίων μερῶν (β' 1-γ' 22 : ἃ εἰσὶ καὶ δ' 1-κβ 5 : ἃ μέλλει γενέσθαι μετὰ ταῦτα) καὶ τοῦ ἐπιλόγου (κβ' 6-21). Τὸ β' κύριον μέρος ἀπαρτίζεται κατ' αὐτὸν ἐκ τριῶν πράξεων, ὧν ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὰς δοκιμασίας, ὡς τὰς «ἀρχὰς τῶν ὀδίνων» (δ' 1-ια' 19), ἡ δευτέρα περιγράφει τὸν ἀποφασιστικὸν ἀγῶνα (ιβ' 1-κ' 15) καὶ ἡ τρίτη τὴν τελειώσιν (κα' 1-κβ 5). Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Κ. εἶναι συμφώνως πρὸς τὸν πρακτικὸν χαρακτῆρα τῆς ὅλης ἐρμηνευτικῆς ταύτης σειρᾶς ὀλιγώτερον φιλολογικὴ καὶ περισσότερον θεολογικὴ, ἀποβλέπουσα εἰς τὴν διευκρίνησιν τῶν θεολογικῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν νοημάτων τοῦ βιβλίου, ἐν εἰδικῇ ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ζωὴν, χωρὶς νὰ ὑστερῇ καὶ εἰς τὸ ἱστορικὸν μέρος. Ἄξιον ἐπίσης παρατη-

ρήσεως, ὅτι ἡ ἔρμηνεία τοῦ Κ. διακρίνεται διὰ τὴν νηφαλιότητα καὶ ἐπιφυλακτικότητα αὐτῆς. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χιλιετηρίδα τοῦ κ' κεφ., δὲν συμμερίζεται οὗτος πλήρως τὴν γνωστὴν γνώμην τοῦ Αὐγουστίνου ταυτίζοντος αὐτὴν μετὰ τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐκλαμβάνει αὐτὴν μᾶλλον ἐν ἀρχαιολογικῇ ἐννοίᾳ. Τὸ ἐνδιαφέρον καὶ πολλαχοῦ χρήσιμον τοῦτο ὑπόμνημα τοῦ Κ. κατακλείεται διὰ πίνακος ὀνομάτων. Ἐν παραρτήματι δὲ παρατίθεται πίναξ τῶν ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ λειτουργικῶς χρησιμοποιουμένων χωρίων τῆς Ἀποκαλίψεως, ἅτινα μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ταύτῃ προσηκούσης ἐκτιμῆσεως τῶν θεοπνεύστων βιβλίων, ἃν καὶ ἀπορεῖ τις διὰ τὴν ἐν αὐτῇ μὴ χρησιμοποίησιν τῶν ὑπερόχων ἐπτὰ ἐπιστολῶν αὐτοῦ. Ὅπως δὲποτε ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ταύτῃ ἔλλειπει τὸ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπικρατοῦν δέος πρὸ τοῦ ἐν λόγῳ βιβλίου, ὅπερ δὲν περιελήφθη εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχεν ἐν τῷ Κανόνι τῆς Ἀγ. Γραφῆς.

Π. Ι ΜΗΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

H. Staubinger, Religionsphilosophie mit Theodizee. 2 Auflage 1949. Verlag Herder (σελ. 261). Τιμὴ Μκ 880.

Τὸ παρὸν περισπούδαστον ἔργον τοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Freiburg i. Br. Ρωμαιοκαθολικοῦ καθηγητοῦ τῆς θεολογίας H. Staubinger εἶναι β' ἔκδοσις τοῦ ἤδη ἐν ἔτει 1929 ὑπὸ τὸν τίτλον Einführung in die Religionsphilosophie ἐκδοθέντος συγγράμματος. Ὑπὸ τὴν νέαν καὶ πληρεστέραν του μορφήν ἀποτελεῖται τὸ ἔργον τοῦτο ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς (σ. 1—2) καὶ τεσσάρων κεφαλαίων. Τούτων, τὸ μὲν α' (σελ. 3—53), ἐπιγραφόμενον «ἡ ὁδὸς πρὸς ὄρισμὸν τῆς οὐσίας καὶ θεμελίωσιν τῆς ἀληθείας τῆς θρησκείας» εἶναι μεθοδολογικόν, τὸ δὲ β', ἐπιγραφόμενον «ἡ θρησκεία κατὰ τὴν ἱστορικὴν της ἐμφάνισιν», παρέχει ἱστορικὴν ἐπισκόπησιν ἀφ' ἐνὸς τῶν ἐπὶ μέρους θρησκευμάτων (ἔξαιρέσει τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ καὶ τοῦ Χριστιανικοῦ) καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς θρησκείας, ὡς καὶ τῶν διαφόρων θρησκευτολογικῶν θεωριῶν (σ. 54—140)· ἐν τῷ γ' ἐξετάζεται «ἡ οὐσία τῆς θρησκείας καὶ ἡ θέσις αὐτῆς ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου» (σ. 141—164) καὶ ἐν τῷ δ' ὁ λόγος εἶναι περὶ τοῦ προβλήματος τῆς «ἀληθείας τῆς θρησκείας» καὶ δὴ καὶ περὶ τοῦ προβλήματος τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ σχέσει αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὸ ἐν αὐτῷ κακόν (σ. 165—258). Τὸ ἔργον κατακλείεται διὰ πινάκων ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (σ. 259—261). Ἡδη ἐκ τοῦ συνοπτικώτατα δηλωθέντος περιεχομένου διαφαίνεται ὁ ἱστορικὸς χαρακτήρ τοῦ βιβλίου, κορυφούμενος ἐν τῇ πλατυτέρᾳ τοῦ συνήθους (δι' ἔργα τοῦ εἵδους του) ἐνασχολήσει περὶ τὰ ἱστορικὰ θρησκευτά, ἧτις διευκολύνει τὴν φιλοσοφικὴν κατανόησιν τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου. Τὸ ἔργον, καταστάλαγμα ὄν μακρῶς πανεπιστημιακῆς διδασκαλίας καὶ ἀποβλέπον πρὸ παντὸς εἰς διδακτικὸς σκοπούς, διακρίνεται διὰ τὸ εὐμέθοδον καὶ τὴν

σαφήνειαν τῆς σκέψεως καὶ τῆς ἐκθέσεως καὶ ἀποτελεῖ παλύτιμον βοήθημα καὶ διὰ τοὺς ὀρθοδόξους θεολόγους.

Π. Ι. ΜΗΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

C. S. Lewis, The Problem of pain. Geoffrey Bles. The Centenary press. London 1946 (σελ. 148).

Ἐν τῷ προῶντι βιβλίῳ, ὅπερ ἀπὸ τοῦ 1940 μέχρι τοῦ 1946 ἠρίθμησε 17 ἐν ὄλῳ ἐκδόσεις, ἐξετάζεται ὑπὸ τὸ φῶς τῆς θρησκείας, ἰδίᾳ δὲ τῆς χριστιανικῆς, καὶ τῆς ἀνθρωπίνης πείρας καὶ διανοίας μετὰ πολλῆς πνευματικῆς καὶ λογοτεχνικῆς δυνάμεως τὸ αἰώνιον πρόβλημα τοῦ πόνου. Σκοπὸς τοῦ συγγραφέως, ὅστις εἶναι πρῶην ἄθεος, νῦν δὲ πιστὸν μέλος τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, μέλος τοῦ Magdalen College τῆς Ὁξφόρδης, πλὴν οὐχὶ θεολόγος, ἀλλ' ἐρασιτέχνης τῆς θεολογίας, ὡς ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος, σκοπός, λέγω, αὐτοῦ εἶναι νὰ λύσῃ τὸ διανοητικὸν πρόβλημα τὸ προκύπτον ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων παθημάτων. Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖται ἐκ δέκα κεφαλαίων, ὧν τὸ μὲν α' ἀποτελεῖ εἰσαγωγὴν (σ. 1—139), ἐν δὲ τῷ β' ἐξετάζεται ἡ θεία παντοδυναμία (14—24), ἐν τῷ γ' ἡ θεία ἀγαθότης (25—42), ἐν τῷ δ' ἡ ἀνθρωπίνη ἀχρεΐοτης (43—56), ἐν δὲ τῷ ε' ἡ πτώσις τοῦ ἀνθρώπου (57—76), ἐν τῷ ς' καὶ ζ' ὁ ἀνθρώπινος πόνος (77—105), ἐν τῷ η' ἡ Κόλασις (106—116), ἐν τῷ θ' ὁ πόνος τῶν ζώων (117—131) καὶ ἐν τῷ ι' ὁ οὐρανὸς (132—142), μεθ' ὃ ἐπακολουθεῖ βραχὺ παράρτημα, ἐνθα περιέχονται ἱατρικαὶ παρατηρήσεις τοῦ Dr. R. Havard περὶ τοῦ πόνου (143—145) καὶ ἐν τέλει παρατίθεται σύντομος πίνσις πραγμάτων καὶ ὀνομάτων. Παρὰ τὴν ἐν τῷ προλόγῳ διαβεβαίωσίν του, ὅτι προσπαθεῖ νὰ μὴ εἴπῃ τι πέρα τῶν ὑπὸ τῶν βεβαππισμένων καὶ κοινωνούντων πιστῶν πιστευομένων καὶ παρὰ τὴν καλὴν του θέλησιν δὲν διαφεύγει ὁ συγγραφεὺς πάντοτε τὸν κίνδυνον τῆς πλάνης, πρᾶγμα ὅπερ συναισθάνεται καὶ ὁ ἴδιος. Παρὰ ταῦτα, τὸ βιβλίον ἀποτελεῖ βαθυστόχαστον ἄμα καὶ τερπνὸν καὶ ἐν γένει ἐξαιρετὸν ἀνάγνωσμα.

Π. Ι. ΜΗΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Βασιλείου Μ. Βέλλα, Ἐκκλησιαστικὰ Ἀναγνώσματα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Α' Ἐκλεκτοὶ Ψαλμοί. (Ἐισαγωγὴ — Κείμενον — Ἐρμηνεία). Ἀθήναι 1952.

Ὁ σ. τοῦ παρόντος τόμου Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου κ. Β. Βέλλας συνήθροισεν ἐν αὐτῷ τεσσαράκοντα Ψαλμοὺς ἐκ τῶν ὠραιότερων καὶ τῶν μᾶλλον ἀναγινωσκομένων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μας, τοὺς ὁποίους προσεπάθησε νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ διαφωτίσῃ ἀπὸ πάσης πλευρᾶς. Ἡ ἐρμηνευτικὴ αὕτη ἐργασία διαφέρει τῆς ἄλλης ἐκείνης λεπτολόγου ἐργασίας, τὴν ὁποίαν βλέπομεν εἰς τοὺς ἐκδοθέντας πέντε τόμους τῆς ἐρμηνείας τοῦ Δωδεκαπροφήτου τοῦ αὐτοῦ σ.

Εἰς τὴν προκειμένην ἐρμηνείαν τῶν Ψαλμῶν ὁ σ. παραλείπει τὰ φιλολογικὰ καὶ κριτικὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὸ κείμενον καὶ τὸν

χρόνον τῆς συγγραφῆς τῶν Ψαλμῶν. Τὴν ὅλην προσοχὴν καὶ προσπάθειαν κατέτεινε ὁ σ. εἰς τὸ νὰ ἀναπτύξῃ τὴν λογοτεχνικὴν ἀξίαν ἐκάστου Ψαλμοῦ. Ὁ σ. ἀκολουθεῖ τὸ κείμενον τῶν Ὁ, ἀλλ' ὅπου τοῦτο εἶναι ἀκατανόητον ἢ διαφέρει οὐσιωδῶς τοῦ Ἑβραϊκοῦ, καταφεύγει εἰς τὸ πρωτότυπον Ἑβραϊκόν. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ πληθὺς τῶν Πατερικῶν χωρίων, ἅτινα ὁ σ. τοποθετεῖ εἰς τὴν κατάλληλον θέσιν. Ἡ ὅλη ἐρμηνεία ἔχει τι τὸ ζωηρὸν καὶ ζωντανόν, εἰς ἕν ἀποβλέπουσα, νὰ συναρπάσῃ τὸν ἀναγνώστην καὶ τὸν μεταφέρῃ εἰς τὸν αἰώνιον κόσμον τῶν ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι τόσον ἀναλυτικὰ ἀναπτύσσονται.

Τὴν τοιαύτην μέθοδον τῆς ἐρμηνείας ἐχρησιμοποίησεν ὁ σ., διότι τὸ βιβλίον του δὲν τὸ προορίζει διὰ τοὺς ἐπιστήμονας, ἀλλὰ διὰ τοὺς κληρικούς, τοὺς Ἱεροκήρυκας, τοὺς Κατηχητὰς καὶ τοὺς μαθητὰς τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Σχολῶν καὶ Φροντιστηρίων, ὡς ὁ ἴδιος ὁ σ. ἐν τῷ προλόγῳ ἐξηγεῖ. Χάριν ἀκριβῶς τοῦ σκοποῦ τούτου ὁ σ. σημειώνει ἐν τέλει ἐκάστου Ψαλμοῦ τί ὁ Ἱεροκήρυξ, ὁ Ἐξομολόγος καὶ ὁ Κατηχητὴς δύναται σήμερον νὰ παραλάβῃ καὶ χρησιμοποιήσῃ διὰ τὸ ἔργον του.

Τῆς ἐρμηνείας προηγεῖται εἰσαγωγή, τῆς ὁποίας τὸ πλεῖστον μέρος κατέχει ἡ περὶ Ἑβραϊκῆς ποιήσεως παράγραφος, ἡ ὁποία εἶναι καὶ σπουδαιότατη, διότι ἀναλυτικῶς δίδονται τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς Ἑβραϊκῆς ποιήσεως.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται πόσον ὠφέλιμον θὰ ἀποβῇ παρ' ἡμῖν τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τοὺς Ψαλμούς, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸν πρῶτον τόμον μιᾶς σειρᾶς ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐκκλησιαστικὰ ἀναγνώσματα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης».

X.

Ρωμανοῦ τοῦ μελωδοῦ Ὑμνοὶ ἐκδιδόμενοι ἐκ πατριακῶν κωδίκων, μετὰ προλεγόμενων ὑπὸ Νικολάου Β. Γωμαδάκη τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας τοῦ Ἀθηνῶν Πανεπιστημίου. Τόμος πρῶτος. Ἀθῆναι, τόποις Μητῆ Μυτιλή, 1952. Σελ. κδ' - 334.

Ὁ τόμος οὗτος ἀποτελεῖ μίαν πραγματικὴν ἐκπληξιν: εἶναι προῖον φροντιστηριακῶν ἀσκήσεων φοιτητῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀσκηθέντων ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν καὶ τὴν καθοδήγησιν τοῦ καθηγητοῦ τῶν ἐπὶ χειρογράφων κωδίκων τοῦ ια' αἰ. τῆς πατριακῆς βιβλιοθήκης περιεχόντων ὕμνους τοῦ Ρωμανοῦ, κατ' ἐφαρμογὴν τῶν ὄσα οὗτοι φροντιστηριακῶς ἐδιδάσκοντο παλαιογραφικὰ καὶ κριτικὰ. Ἡ μελέτη τῶν χειρογράφων ἐγένετο ἐπὶ τόπου ἐν Πάτρῳ, ἐν αὐτῇ τῇ μονῇ τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἡ ὅλη κατεῦθυνσις τῆς ἐργασίας καθωρίζετο ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ, ὡς, ἄλλως τε, ἐμφαίνεται ἐκ τῶν συνοδευόντων τὰ κείμενα τῶν ὕμνων κριτικῶν ὑπομνημάτων, ἀφῆθη ὁμοίως εἰς τοὺς φοιτητὰς πλήρης ἐλευθερία νὰ ἰδιοτυπήσουν ἀναλόγως τῶν θεμάτων καὶ τῆς εἰδικῆς τῶν κλίσεως καὶ τῆς ἀντιλήψεώς των, ὡς καὶ εἰς τὴν περὶ τὰ σχόλια ἔρρουναν.

Ἐπὸ τὰς συνθήκας ταύτας ἢ εἰκῶν, τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει ὁ τόμος οὗτος, παρουσιάζει μίαν ἐπιστημονικὴν κριτικὴν ἐργασίαν πρώτης τάξεως, ἰσαξίαν πρὸς τὰ ἄριστα ἀντίστοιχα ἐπιστημονικὰ ἔργα ἠδρωμένων ἐν τῇ φιλολογικῇ ἐρευνῇ καὶ ὤριμων τὴν κρίσιν σκαπανέων τῆς ἐπιστήμης.

Ἐν τῷ τόμῳ ἐκδίδονται 14 ὕμνοι τοῦ Ρωμανοῦ ὑπὸ ἰσαριθμῶν ἐκδοτῶν φοιτητῶν κατὰ τὴν ἐξῆς σειρᾶν :

α) *Κώστας Δ. Φαραλιός* «Προσευχὴ Ρωμανοῦ».— β) *Ἀθανάσιος Δ. Κομίνης* «Ρωμανοῦ αἶνος».— γ) *Παναγ. Γ. Νικολόπουλος* «Ὑμνος εἰς τὴν θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ».— δ) *Ἰνῶ Ν. Μιχαηλίδου* «Ὑμνος εἰς Ἰσαὰκ ὅτε ἠλόγησε τὸν Ἰακώβ».— ε) *Δημήτριος Γ. Δημήτριάδης* «Εἰς ἕκαστον σεισμόν καὶ ἐμπρησμόν».— ς) *Κωνσταντῖνος Α. Ρικάκης* «Ὑμνος εἰς τὰ ἅγια νῆ-πια».— ζ) *Ἰωάννης - Θεοφάνης Α. Παπαδημητρίου* «Εἰς τὸν δίκαιον καὶ τετραήμερον Λάζαρον ὕμνος Α'».— η) *Μ. Ν. Ναουμίδης* «Εἰς τὸν ὄσιον καὶ δίκαιον Λάζαρον τὸν τετραήμερον ὕμνος Β'».— θ) *Ἀἰγούστος Μ. Μπαγιόνας* «Εἰς τὸν πλούσιον καὶ τὸν Λάζαρον».— ι) *Νικόλαος Γ. Κοριοσόπουλος* «Ὑμνος εἰς Θεόδωρον μάρτυρα».— ια) *Ἑλλη Κ. Κυριακάκη* «Ψαλμὸς εἰς ἅγιον Παντελεήμονα».— ιβ) *Ἀνθία Β. Ἀθανασοπούλου* «Εἰς ἁγίους Ἀναργύρους ὕμνος Β'».— ιγ) *Παναγ. Γ. Νικολόπουλος* «Ὑμνος εἰς τὸν ἅγ. Ἰγνάτιον τὸν θεοφόρον».— ιδ) *Ἰωάννης - Θεοφάνης Α. Παπαδημητρίου* «Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου».

Τοῦ κειμένου τῶν ὕμνων, κατὰ στίχους ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κωδίκων διηρημένον προτάσσεται ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν εἰσαγωγικῶς ἔκθεσις τοῦ περιεχομένου αὐτῶν κατὰ τὰς κυρίας γραμμάς, κατόπιν ἐπακολουθεῖ ψυχολογικὴ ἐκτίμησις καὶ κριτικὴ τοῦ ὕμνου ἀνάλυσις καὶ διευκρίνησις, παρέχεται ἢ καλολογικὴ καὶ ἢ καθ' ὄλου ρητορικὴ καὶ φιλολογικὴ ἐξέτασις καὶ ἐκτίμησις μετὰ διασαφητικῶν ἐρμηνευτικῶν καὶ κριτικῶν παρατηρήσεων, προστίθενται ἐπιμελημέναι ἐπιστάσεις ἐπὶ τῶν μορφικῶν στοιχείων τοῦ ὕμνου, τῆς γλώσσης, τῆς συντάξεως, καὶ τῆς καθ' ὄλου αὐτοῦ διαρθρώσεως καὶ οἰκονομίας, ἐπιχειρεῖται ἀναδρομὴ εἰς τὴν ὑπόδειξιν τῶν πηγῶν, παραβολὴ τῶν θεμάτων τῶν ὕμνων πρὸς τὰ πατερικὰ κείμενα, καθορισμὸς τῶν πρὸς αὐτοὺς πλησιεστέρων, τῶν διαφορῶν καὶ τῶν ἐπιδράσεων, σημειοῦνται τὰ τυχὸν προβλήματα, ἢ παραδόσεις τῶν κειμένων, αἱ ἐκδόσεις καὶ αἱ διάφοροι παραλλαγὰι τῶν, εἰς ὑποσημειώσεις δέ, πολλάκις πλουσίας, παρατίθενται αἱ διάφοροι γραφαὶ καὶ παραλλαγὰι. Δοθέντος δὲ ὅτι τινὲς τῶν ἐκ τῶν προσεκδοθέντων ὕμνων (ἰδίως ὑπὸ τῶν Ἑλπίδιου Μίαινι καὶ Ρίτρα), στεροῦμενοι συστηματικῆς καθάρσεως καὶ πλήρους ὀπομνηματισμοῦ, γέμουσι σφαλμάτων, παραναγνώσεων καὶ ἀτυχῶν διορθώσεων, προτείνονται διορθώσεις κατὰ τὴν κρίσιν ἐκάστου τῶν ἐκδοτῶν, ὅπου δὲ ἢ γραφὴ τοῦ κώδικος δὲν παρέχει ἱκανοποιητικὸν νόημα γίνεται ἀπόπειρα ἀποκαταστάσεως τοῦ κειμένου, καὶ ὅπου παραλείψει καὶ κενὰ οἱ ἐκδοταὶ προβαίνουν εἰς προσθήκας καὶ συμπλη-

ρώσεις. Εἰς τινὰς ὕμνους ὁ Ῥωμανὸς ποιεῖται εὐρεῖαν χρῆσιν τῆς ἀποκρύφου παραδόσεως, ὡς καὶ μαρτυρίων καὶ συναξαρίων, ἃθεν ἀξιοπρόσεκτος εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν ἀνερεύνησις τῶν σχετικῶν κειμένων καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς ἐπὶ τῶν ὕμνων τούτων ἀποκρυφικῆς ἐπιδράσεως.

Ἐκαστος τῶν ἐκδιδομένων ὕμνων ἔχει τὰς ἰδικὰς του ἰδιοτυπίας κριτικῶς ἀναλυομένας ὑπὸ τοῦ ἐκδότου του, εἰδικώτερα ὅμως προβλήματα παρουσιάζουν ὁ ὑπὸ τῆς Λυδίας Ἀθανασοπούλου ἐκδιδόμενος «εἰς ἁγίους Ἀναργύρους ὕμνος Β'» καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Ἰω. Παπαδημητρίου ὕμνος «εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου». Καὶ πρὸς μὲν τὸν πρῶτον εἶναι συναφῆς ἐν τῶν σπουδαιότερων καὶ ἐκ τῶν ἔτι ἀνεξακριβώτων προβλημάτων τῆς ἀγιολογίας, οἷον εἶναι — ὡς ὀρθῶς σημειοῖ ἡ ἐκδότις — ἡ εἰς τρεῖς συζυγίας τριπλῆ ἐμφάνισις τῶν ἁγίων Ἀναργύρων, διὰ τὴν διαπραγματεύσειν τοῦ ὁποίου θὰ ἀπητεῖτο ὀλόκληρος μονογραφία, ἐφ' ὅσον μάλιστα ὑπάρχει καὶ τετάρτη δυάς, ἡ τοῦ Κύρου καὶ Ἰωάννου. Ἡ ἐκδότις ἐξετάζει τὴν διὰ τοῦ πατμιακοῦ κώδικος παράδοσιν τοῦ κειμένου, ἐπιβεβλημένων πρὸς ἀπαλλαγὴν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἐν τῇ προηγηθείσῃ ἐκδόσει τοῦ Pitra χάριν τῆς ἰσοσυλλαβίας καὶ ὁμοτονίας ἀνθαιρέτων ἐπεμβάσεων. Εἶναι δὲ ὅλως ἰδιάζουσα ἡ ἐπιστημονικὴ τοῦ ἐτέρου ὕμνου σημασία, ὡς συμβάλλοντος εἰς τὴν διαφώτισιν τοῦ περὶ τὸν Ἀκάθιστον ὕμνον προβλήματος, πρὸς ὃν τόσον πολὺ ὁμοιάζει ὁ ὕμνος οὗτος. Ὁ ὕμνος ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν σημαντικωτάτην ἐν τοῖς Προλεγομένοις παρατήρησιν τοῦ κ. Τωμαδάκη, ὅτι «σήμερον δυνάμεθα ἀδιστακτῶς νὰ εἰπώμεν ὅτι τὸ ἔργον (τοῦ Ἀκαθίστου) δὲν εἶναι τοῦ Ῥωμανοῦ (— ὡς ἠξίωσεν ἰδίᾳ ὁ πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης —), τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τοὺς 24 οἴκους του, ἀλλ' ἔργον μεταγενεστέρου του συγγραφέως, συμπλήσαντος πλείστας ὄσας ρήσεις Πατέρων, χωρὶα τῆς Γραφῆς καὶ ἄλλων κειμένων, εἰς ὕμνον τῆς Θεοτόκου. Ὁ Ἀκάθιστος — κατὰ τὸν κ. Τωμαδάκην — κατ' οὐσίαν εἶναι ὕμνος εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς Θεοτόκου, συντεθεὶς προφανῶς διὰ τὴν ἀκίνητον ἑορτὴν τῆς 25ης Μαρτίου, ὅτε καὶ πιθανώτατα ἔσχεν ὡς προοίμιον «τὸ προσταχθὲν μυστικῶς λαβὼν ἐν γνώσει...». Φαίνεται δὲ — προσθέτει ὁ αὐτὸς — ὅτι ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς ΚΠόλεως ἀπὸ τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀβάρων ἐπὶ Ἡρακλείου (626) ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ὀλονύκτιον ἀκολουθίαν εὐχαριστήριον τῇ Θεοτόκῳ, ἡ ὁποία ἐψάλη ἀκάθιστος, ἐφ' ὅσον ἡ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἀκολουθία ἐψάλλετο ἀκάθιστος (κατὰ τὰ παλαιὰ τυπικά). Ἡ ἐξ ἀφορμῆς τῆς ὑπὸ τοῦ Παπαδημητρίου ἐκδόσεως τοῦ εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν ὕμνου παρατήρησις αὕτη τοῦ κ. Τωμαδάκη ἀνατρέπει πάσας τὰς γνωστὰς ἐπανειλημμένας ἀποπειράς τῆς λύσεως τοῦ προβλήματος τοῦ Ἀκαθίστου. Ὁ ἐκδότης τοῦ ὕμνου τούτου, παρέχων τὴν διάρθρωσιν τοῦ κειμένου, προβαίνει εἰς λογοτεχνικὰ παρατηρήσεις καὶ ἐξακριβώσεις παντὸς ἐπιπέδου ἀξίας.

Τοῦ κειμένου ἐκάστου ὕμνου προτάσσεται τὸ κείμενον τῆς ἀγιογραφικῆς, πατερικῆς ἢ ἄλλης πηγῆς, ἐξ ἧς ἢ τοῦ ὕμνου ὑπόθεσις.

Ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος εἶναι τὰ εἰς τὸν τόμον τοῦτον προλεγόμενα τοῦ καθηγητοῦ κ. Τωμαδάκη (σ. θ'—κδ'). Ὁρμώμενος ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι «ἡ ἐκκλησιαστικὴ μας ὕμνογραφία εἶναι ἡ χαρακτηριστικωτέρα τοῦ ὄλου χριστιανισμοῦ καὶ ἡ πλέον μέτοχος ποιήσεως», διαπιστῶν ὁμως, ἐξ ἄλλου, ὅτι γνωρίζομεν αὐτὴν μόνον ἐξ ὅσων δλίγων ψάλλονται κατὰ τὴν λειτουργίαν καὶ κατὰ τὰς ἀκολουθίας τῆς Μεγ. Ἑβδομάδος, οὕτω δ' ἀγνοοῦνται τὰ εἰς τοὺς ὄρθρους, τοὺς ἑσπερινοὺς καὶ ἄλλας τελετὰς ἐγκατεσπαρμένα, ἐπὶ πλέον δὲ ἀπομένουν ἄγνωστα τὰ ἐν τοῖς κώδιξι τῶν μοναστηριακῶν καὶ ἄλλων βιβλιοθηκῶν ἀνέκδοτα ἄσματα, ὀρθῶς ἐντεῦθεν συνάγει ὅτι, καὶ ἀνεξαρκῆτως ἐτι τῆς λειτουργικῆς τῶν χρήσεως ἐπιβάλλεται ἡ ἰδιαιτέρα ἐκδοσις τῶν ὕμνων, ὡς ποιητικῶν κειμένων, ὡς ἐπιβεβλημένη ὑπηρεσία εἰς τὴν διαφώτισιν τῆς μεσαιωνικῆς μας φιλολογίας. Ἐφ' ὅσον δ' ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὕμνογράφοις ὁ Ρωμανὸς κατέχει τὴν κορυφὴν οὐ μόνον ὡς ὁ βυζαντινὸς Πίνδαρος τῆς καθ' ὄλου ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, ἀλλὰ καὶ princeps melodorum, κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν, εὐλόγον ὅτι προσέχει ἡ φρονις τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως ὁλοκλήρου τοῦ ἔργου τοῦ ὑπάτου τῶν ὕμνων, ὅποτε καὶ μόνον δύναται νὰ ἀποτελεσθῇ ἡ πλήρης αὐτοῦ βιογραφία καὶ ἡ δριστηκὴ αὐτοῦ κριτικὴ ἐκτίμησις.

Πραγματευόμενος εἶτα ὁ κ. Τ. περὶ τῶν γενικῶν ἀρχῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως καὶ τῆς τεχνικῆς τῆς καὶ ἐκθέτων ὅσα εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζομεν περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ βίου τοῦ Ρωμανοῦ καὶ ὅσα περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου του συνάγονται ἐκ τῆς προσεκτικῆς ἐμβαθύνσεως εἰς τὸν διὰ τῶν ὕμνων του ἐκδηλούμενον ψυχικόν του κόσμον, ἐξετάζει κατόπιν τὸ ὄλον του ἔργον, ὀρίζει τὰς πηγὰς, τὴν μορφήν, τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ὕφος τῶν ὕμνων του, τὴν ἐναντι τοῦ φυσικοῦ κόσμου θέσιν του καὶ τὸν ἠθικόν του κόσμον, ἐκ τῶν ρωμανικῶν δὲ ζητημάτων ἴδιον λόγον ποιεῖται περὶ τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου, περὶ τοῦ ὁποίου, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, ἀποφαίνεται ἀδιστακτικῶς ὅτι δὲν εἶναι ἔργον τοῦ Ρωμανοῦ.

Ὁ ἐν τῷ τέλει τοῦ τόμου πίναξ γλωσσικὸς καὶ γραμματικὸς, συνταχθεὶς ὑπὸ Ἀθαν. Δ. Κομίνη, εἶνε ἄξιος πολλῆς προσοχῆς, ὡς συμπεριλαμβάνων ἰδιορρυθμοὺς γραμματικὸς τύπους καὶ συντάξεις, ὡς καὶ λέξεις ἀθησαυρίστους ἐν τοῖς γνωστοῖς Λεξικοῖς.

Καθ' ὅσον δύναμαι νὰ γνωρίζω, πρώτην ταύτην φαρὰν ἐκ τῶν φοιτητικῶν θρανίων ἐξεπήδησεν ὡς καρπὸς γνησίας φροντιστηριακῆς ἐπιστάσεως ἐκδοσις τοιαύτης ἐπιστημονικῆς εὐσυνειδησίας, οἷος ὁ πρὸ ἡμῶν ἐξωτερικῶς τε καί, ἰδιαίτατα, ἐσωτερικῶς τόσον μεγαλοπρεπῆς οὗτος τόμος. Ἡ τιμὴ βεβαίως ἀνήκει εἰς τὸν σοφὸν τῶν φοιτητῶν ἐκδοτῶν τῶν ρωμανικῶν τούτων ὕμνων διδάσκαλον, ἀλλὰ καὶ οἱ μαθηταὶ του, πολλοῦ ἐπαίνου ἄξιοι εἶναι, ὅτι

μετὰ τοσούτου ζήλου ἐνεστερνίσθησαν τὰς ἐπιστημονικὰς του ὁδηγίας καὶ διδασχάς, ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ὁποίων θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἔκδοσιν καὶ ἄλλων παρομοίων ρωμανικῶν τόμων.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ

Μέγας Ἐκκλησιαστικὸς Χάρτης τῆς Ἑλλάδος (Κλίμαξ 1:750.000), περιέχων τὴν κατὰ Μητροπόλεις διαίρεσιν, τὰς ἐν ἐνεργείᾳ καὶ διαλύσει Ἱερὰς Μονάς, τὰς Βυζαντινὰς Ἐκκλησίας, τὰ Ἱερὰ Προσκυήματα, τὰ ἀκέραια λείψανα Ἁγίων, τὰς Ἐκκλησιαστικὰς Σχολὰς καὶ φροντιστήρια καὶ τὰ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας συντηρούμενα καὶ προεδρευόμενα εὐαγῆ ἰδρύματα, ἐπιμελεῖα Βασ. Μ. Βέλλα. Ἐκδόσεις Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

1. Εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἐκκλησία» τοῦ τρέχοντος ἔτους (σ. 135), ἐσημείωσα ἤδη τινὰ περὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἀνωτέρω Χάρτου, ὁ ὁποῖος πληροῖ κενὸν ὑπάρχον ἐν τῇ Θεολογικῇ ἐπιστήμῃ καὶ τῇ Ἐκκλησιαστικῇ πράξει. Ἐνταῦθα θέλω νὰ προσθέσω μερικὰς παρατηρήσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν ἐκκλησιαστικοῖστορικὴν σπουδαιότητα τοῦ Χάρτου, τὸν ὁποῖον ματαιῶς ἐξήτει ὁ ἱστορικὸς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὁ ἐπιθυμῶν ἐκ τῆς καταστάσεως τοῦ παρόντος νὰ μελετήσῃ τὸ παρελθὸν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν τοπικὴν ἱστορίαν ἐκάστης Μητροπόλεως, διότι κάποτε θὰ πρέπη νὰ γραφοῦν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν αἱ ἱστορίαι τῶν Μητροπόλεων τῆς Ἑλλάδος. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι ὡς γνωστὸν δυσχερέστατον ὄχι μόνον διότι αἱ πηγαὶ εἶναι διὰ τοὺς πρώτους 10 αἰῶνας ὀλίγαι καὶ πλήρεις χασμάτων, (πρὸβλ. Γ. Κονιδάρη «Χριστιανικὴ Ἑλλάς» ἐν Θεολογία 1951), ἀλλὰ καὶ διότι τὸ διαφέρων τῶν συγγραφέων τοῦ Βυζαντίου, ἐστραμμένον πρὸς τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων καὶ τὸν ἀκμάζοντα Ἑλληνισμόν τῆς Ἀνατολῆς, δὲν ἀφιέρωνε πολλὰς σελίδας διὰ τὴν Ἱστορίαν τῶν περιοχῶν τῆς «Δύσεως», ὡς συνήθως χαρακτηρίζουν τὰς ἀπὸ τοῦ Νέστου πρὸς Δυσμὰς περιοχὰς τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς. Ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς συνδέεται ἀκριβῶς πρὸς τὸ γεγονός ὅτι αἱ περιοχαὶ τοῦ λεγομένου Ἰλλυρικοῦ ὑπήγοντο πολιτικῶς μέχρι τοῦ 395 εἰς τὴν Δυτικὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἐνεκα τοῦ λόγου τούτου καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης, ἡ πρώτη τῶν ἀρχαίων κατὰ τὴν τιμὴν ἡ «τάξιν προκαθεδρίας», ἠδυνήθη νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐπιρροὴν της ἐπὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ μετὰ τὴν χρονολογίαν ταύτην. Τοιοῦτοτρόπως μέχρι τοῦ 733 μ. Χ., ὅτε Λέων ὁ Γ' ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ἀνωμαλίαν τῆς Ἐποπτείας τῆς Ρώμης ἐπὶ περιοχῶν, αἵτινες ὑπήγοντο πολιτικῶς εἰς τὴν Ἀνατολὴν διὰ τῆς ὑπαγωγῆς αὐτῶν εἰς τὸν Πατριάρχην Κ/πόλεως, αἱ περιοχαὶ παρέμειναν καὶ ἐν τῇ εἰδικῇ Ἐκκλ. ἐννοίᾳ δυτικά. Ὅθεν καὶ ἐκ τούτου δύναται ὡσαύτως νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἔλλειψις ἱστορικῶν εἰδήσεων πέραν ὀλίγων ἢ ἐκείνων τῶν προερχομένων ἐκ παρουσίας εἰς τὰς Συνόδους τῶν ἐκ τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἢ δυτικῶν ἐπισκόπων. Εἰς τὰ κείμενα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Γεωγραφίας εὐρίσκομεν ἀναγραφόμενας τὰς περιοχὰς μετὰ τὸ 733. Καὶ ἡ ἐκκλη-

σιαστικὴ γεωγραφία λοιπὸν εἶναι ἐλλιπής, ὁ δὲ καταρτισμὸς ἱστορικοῦ Χάρτου διὰ τὰς αὐτὰς περιοχὰς διὰ τὸ παρελθὸν καθίσταται ἀδύνατος, διότι, καὶ ἐὰν ἐξακριβωθῶσι δι' ἐκάστην περιοχὴν αἱ μητροπόλεις καὶ αἱ ἐπισκοπαί, πάλιν δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν τὴν πραγματικὴν ἔκτασιν αὐτῶν διὰ τῆς μνείας τῶν χωρίων καὶ συνοικισμῶν, οἵτινες ὑπάρχοντα εἰς ἐκάστην ἐπισκοπικὴν ἔδραν. Ἔνεκα ἀκριβῶς τοῦ λόγου τούτου ἐπιβάλλεται εἰς μίαν ἀναθεώρησιν καὶ συμπλήρωσιν τοῦ παρόντος Χάρτου ἢ ἀναγραφὴ τῶν χωρίων καὶ τῶν συνοικισμῶν ἀκόμη ἐκείνων, οἵτινες μάλιστα κείνται εἰς τὰ ὄρια τῶν ἐπισκοπῶν ἵνα ἐπιβεβαιωθῇ τὸ περίγραμμα αὐτῶν. Τότε θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ βραδέως μία ἔρυνα ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν ἐξακριβῶσιν τοῦ ἀπωτέρου χρονικοῦ σημείου εἰς ὃ ἀνάγεται ἡ ὑπαγωγή τῆς περιοχῆς εἰς ἐκάστην μητρόπολιν. Τοῦτο εἶναι σημαντικὸν διὰ τὴν τοπικὴν ἐκκλ. Ἱστορίαν.

2. Ἄλλ' ὁ παρὼν Χάρτης δὲν εἶναι ἀπλῶς πολῦτιμον βοήθημα διὰ τὰς ἐργασίας τὰς ἀναγομένας εἰς τὸ ἱστορικὸν παρελθὸν τῶν μητροπόλεων καὶ ἐπισκοπῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν καθόλου Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν αὐτῆς, διότι παρέχει ἀδρομεῆ εἰκόνα τῆς ἐπιδράσεως τῆς Ἐκκλησίας ἔν τε τῷ παρόντι καὶ τῷ παρελθόντι. Ἐξ αὐτοῦ δύνανται εὐκόλως νὰ ἐξαχθῶσι στατιστικὰ δεδομένα περὶ τοῦ συνόλου τῶν Μονῶν, Ναῶν κλ. κατὰ περιοχὰς καὶ διὰ τῆς ἐξευρέσεως τῶν χρονολογιῶν ἰδρύσεως καὶ διαλύσεως νὰ συναχθῶσι συμπεράσματα περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου ἐκάστης ἐποχῆς (ἀκμή, παρακμὴ κλπ.). Πέραν τούτου πρέπει νὰ προστεθῇ, ὅτι καὶ ἡ γενικὴ ἐντύπωσις ἢ παρεχομένη ἐκ τῆς πυκνότητος τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ὀρισμένας παρατηρήσεις. Ἡ πρώτη γενικὴ ἐντύπωσις εἶναι ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ Ἑλλάς, πλὴν τῆς Χερσονήσου τοῦ Ἄθω, τοῦ Πηλίου καὶ τῆς Ἀττικῆς καὶ Μεγαρίδος, δὲν παρουσιάζει τόσην πυκνότητα ἐκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων ὅσην ἡ Δυτικὴ καὶ αἱ πλείστοι τῶν νήσων.

Ὁ προκείμενος Χάρτης παρέχει τὴν ἀντίθετον ἀκριβῶς εἰκόνα ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει ὁ ὑπ' ἀριθ. 2 Χάρτης τοῦ Harnack εἰς τὸ περιώνυμον καὶ διὰ πολλὰς δεκαετηρίδας ἀπαραίτητον εἰς πᾶσαν ἱστορικὴν ἔρυναν ἔργον τοῦ περὶ τῆς «ἀποστολῆς καὶ διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ» κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας (Mission und Ausbreitung des Christentums in der drei Ersten Jahrhunderten, Leipzig 1924¹). Εἰς τὸν Χάρτην λοιπὸν τοῦ Harnack παρουσιάζεται ἡ Ἀνατολικὴ Ἑλλάς καὶ τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα, ἅτινα ἐδέχθησαν πρῶτον τὸν Χριστιανισμὸν (χάρις εἰς τὸ ἔργον τοῦ Παύλου), μέχρι τέλους τοῦ γ' αἰῶνος, ἔχουσα πυκνότερον χριστιανικὸν πληθυσμὸν, ἐνῶ τοῦναντίον εἰς τὸν ἡμέτερον Χάρτην ἡ Δυτικὴ καὶ νησιωτικὴ Ἑλλάς φέρεται ἔχουσα πολὺ περισσότερα ἢ Ἀνατολικὴ Ἑλλάς χριστιανικά ἰδρύματα καὶ Μονὰς εἴτε ἐν ἐνεργείᾳ εἴτε ἐν διαλύσει. Ποῦ πρέπει νὰ ἀποδοθῇ τὸ φαινόμενον τοῦτο; Ἄναμφιβόλως ὡς πρῶτος λόγος θὰ ἠδύνατο νὰ προβληθῇ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ὀρεινὰ κέντρα ἀπετέλουν ἀνεκάθεν τοὺς

τόπους, τοὺς ὁποίους προετίμων οἱ μεγάλοι μοναχοὶ ἰδρυταὶ Μονῶν, ὥστε νὰ φαίνεται εὐνόητον διατὶ ἡ θρεινὴ Δυτικὴ Ἑλλάς ἔχει τόσας μονὰς καὶ θρησκευτικὰ ἰδρύματα. Ἄλλ' ἡ ἀλήθεια αὕτη δὲν δύναται μόνη νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν θρησ. ἰδρυμάτων, ἅτινα ἐπίσης πυκνὰ εἶναι καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὰς Νήσους. Ἐξ ἀντιθέτου πρέπον εἶναι νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι γενικῶς εἰπεῖν εἰς τὰ πεδινὰ, ἔνθα ἀκμάζει ὁ ἀστικός οἰκονομικός βίος, παρουσιάζεται ἡ πρὸς τὴν θρησκείαν ἀφοσίωσις ὀλιγώτερον θερμῇ, ὥστε νὰ ἐρμηνεύεται καὶ ἔξ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως ἐπαρκῶς τὸ γεγονός τῆς μὴ ὑπάρξεως πολλῶν ἐκκλ. ἰδρυμάτων (ἐκτὸς βεβαίως τῆς πρωτεύουσας). Θὰ ἦτο ὁμως σφάλμα ἐὰν δὲν διέβλεπέ τις εἰς τὴν εἰκόνα, ἣν παρέχει ὁ Χάρτης, τὴν θρησκευτικότητα τῶν Ἡπειρωτῶν καὶ τῶν νησιωτῶν ἐλλήνων καὶ διὰ τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα ἡ σχετικὴ ἀνθησις, ἣτις παρουσιάσθη ἐν τῷ Δεσποτάτῳ τῆς Ἡπείρου ἢ τῆς «Ἑλλάδος» ὡς ἐλέγετο.

Ἡ πυκνότης τῶν θρησκευτικῶν κέντρων καὶ ἡ ὑπαρξις μεγάλων Μονῶν εἰς ὠρισμένας περιοχὰς τῆς Πελοποννήσου, τῶν Νήσων καὶ τῆς Δυτικῆς καὶ Κεντρικῆς Ἑλλάδος (ἐκτὸς τοῦ Ἁγίου Ὄρους) ἐρμηνεύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς δράσεως μεγάλων μοναχικῶν προσωπικοτήτων κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ μεταβυζαντινοὺς (Τουρκοκρατίας) χρόνους. Ἡ δράσις τοῦ Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, Λουκά τοῦ Στηριώτου, τοῦ Ὁσ. Μελετίου κ. ἄ. μᾶς ὑπενθυμίζεται ἀπὸ τὸν Χάρτην. Ἄλλ' ἀναμφιβόλως ἡ μεγίστη προσωπικότης τῆς Τουρκοκρατίας ἡ δράσασα εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, ὁ μάρτυς μοναχὸς Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς (1714-1779) πρέπει νὰ μνημονευθῇ ἰδιαίτερος (ἴδε ὁμώνυμον ἔργον Φ. Μιχαλοπούλου 1941), διότι ὁ εἰρημένος διὰ τοῦ ἀπλοῦ κηρύγματός του καὶ τῶν σχολῶν (ἴδρυσε 210 σχολεῖα καὶ ναοὺς) ἔσωσε τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ μέγα τμήμα τοῦ Β. Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὸν ἐκτουρκισμόν, ὅστις ἠπέλιψε τὴν πολιτιστικῶς ἰδίᾳ ἐπὶ Τουρκοκρατίας πολὺ καθυστερημένην περιοχὴν. Ἄνευ τῆς δράσεως τοῦ Κοσμᾶ ἡ κατάστασις τῆς περιοχῆς θὰ ἦτο οὐσιωδῶς διάφορος κατὰ τὴν κρίσιμον ἐποχὴν τοῦ 1821.

Ἄλλ' ἐκτὸς τούτων πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι μέγα πλῆθος μονῶν (καὶ ναῶν) ὀφείλεται εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ τουρκοικοὺς χρόνους, ὅτε αἱ Μοναὶ ὑπῆρξαν κέντρα μορφώσεως καὶ καταφύγια τῶν χειμαζομένων. Τὰ ἐθνικὰ ταῦτα καταφύγια ἐπετέλεσαν μέγα ἔργον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας (ἴδε Γ. Σωτηρίου : Αἱ Μοναὶ τῆς Ἑλλάδος κλπ.) ὅτε διὰ τε τοῦ «κρυφοῦ» Σχολεῖου καὶ τῶν ὑλικῶν παροχῶν προπαινεσκέυασαν τὴν ἀναγέννησιν καὶ συνέβαλον εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας. Μέγα πλῆθος Μονῶν διελύθη τῷ 1834, ἡ δὲ περιουσία των ἐξεποιήθη ἀντὶ 750.000 χρυσῶν δραχμῶν τοῦ Ὄθωνος (1833)¹, αἵτινες θ' ἀπετέλουν τὴν βάσιν τῆς ἰδρύσεως τοῦ «Ἐκ-

1. Δὲν γνωρίζω ἐὰν ὁ ἱστολογισμὸς μου τοῦ ἐν λόγῳ ποσοῦ εἰς 150 διακατομύρια σημερινῶν δραχμῶν εἶναι ἀκριβής. Ὄφειλε λοιπὸν πολλὰ τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν.

κλησιαστικοῦ Ταμείου». Τοῦτο βεβαίως μόλις τῷ 1910 ἰδρῦθη μὲ ἄλλα κεφάλαια, ἐνῶ τὰ παλαιὰ χρήματα κατεφαγώθησαν ὑπὸ τοῦ Δημοσίου, ὅπως καὶ τόσα ἄλλα ἐξ ἀπαλλοτριώσεων (πρβλ. Δωροθέου μητρ. Λαρίσης: Τὸ Ἀναπαλλοτριώτον τῆς ἐκκλ. περιουσίας 1951).

Εἶναι λοιπὸν πολλαπλῶς χρήσιμος ὁ μέγας ἐκκλ. Χάρτης τοῦ κ. Βέλλα, ὃν θερμοῦς συγχάρομεν διὰ τὴν θανουασίαν ἐκδοσιν.

Ἐν τέλει σημειοῦμεν, ὅτι ὁ εἰρημένος Χάρτης συμπληρούμενος διὰ τῶν ἀκριβῶν ὀρίων τῶν νομῶν τοῦ κράτους θὰ εἶναι πολύτιμος εἰς τὴν ἐπιτροπήν, ἣ ὁποία κάποτε θὰ πρέπη ν' ἀναλάβῃ τὴν κατὰ 21αν μείωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν Ἑλλάδι 78 μητροπολιτικῶν καὶ ἐπισκοπικῶν ἐδρῶν, αἵτινες εἶναι βεβαίως πολλαί. Ὡς βάσις τῆς σχετικῆς ἐργασίας δεόν νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψει 1) νὰ διατηρηθῶσιν αἱ μητροπόλεις τῶν πρωτεύουσῶν τῶν νομῶν τοῦ κράτους, 2) ὁμοίως αἱ ἱστορικαὶ μητροπόλεις. Οἱ συγκοινωνιακοὶ λόγοι θὰ πρέπη ὡσαύτως νὰ διαδραματίσωσι σπουδαῖον ὄρον κατὰ τὴν διαρρυθμίσειν ταύτην. Ἡ μείωσις βεβαίως δεόν νὰ συνδυασθῇ πρὸς τὴν αὔξησιν εἰς τὸ διπλάσιον τῶν ὀργανικῶν θέσεων τῶν ἱεροκλήρικων. Ἄλλα περὶ τούτων εἰς ἄλλην εὐκαιρίαν θὰ γραφῶσι τὰ δέοντα.

Σεπτέμβριος 1952.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΟΝΙΑΔΗΣ

Μητροπολίτου Λαρίσης Δωροθέου. «Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἀναπαλλοτριώτου τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας μέχρι σήμερον» (Ἀθήναι 1951).

Ὁ γνωστὸς ὄχι μόνον μεταξὺ τῶν κληρικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ὀπωσθήποτε ἀσχολουμένων μὲ τὸ Ἐκκλησιαστικὸν καὶ Κανονικὸν μας Δίκαιον ἐκ τῶν πλείονων περισπουδάστων συγγραφῶν καὶ γνωμοδοτήσεων εὐρυμαθῆς καὶ κανονολόγος Μητροπολίτης Λαρίσης Δωροθέος ἐδημοσίευσεν πρὸ τινος τὴν ὑπὸ κρίσιν μελέτην, δι' ἧς ἐξαντλεῖ ἐν τεραστίας δι' αὐτὴν ταύτην τὴν ὑπαρξίν τῆς Ἐκκλησίας ζήτημα. Διότι πράγματι, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἀπαλλοτριώσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας ἀνέκαθεν ἀπηγορεύθη ὄχι μόνον ὑπὸ τῆς νομοθεσίας τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς Πολιτείας, τόνον ἐν τῷ Βυζαντινῷ Κράτει, ὅσον καὶ τῷ ἡμετέρῳ, κατέστη παρὰ ταῦτα ἀντικείμενον χειρίστῃ συναλλαγῇ τῶν ἐκαστοτε κυβερνητῶν, οἵτινες οὐχὶ ὡς χριστιανοὶ ἀλλ' ὡς ἀλλόθρησκοι ἐξέδιδον τὴν περιουσίαν τῆς πρὸς ἱκανοποίησιν κομματικῶν ὠφελειῶν καὶ ἀνοίγει μέχρι σήμερον τὴν ἀπύθμενον ὄρεξιν τῆς βουλιμιώσεως Πολιτείας διὰ τὴν τελείαν καὶ ὀριστικὴν πλεόν δήμευσίν τῆς πρὸς τραγικὴν εἰρωνείαν καὶ αὐτῆς ταύτης, ἣτις δὲν διστάζει νὰ διακηρύττῃ ὅτι προστατεύει τὴν Ἐκκλησίαν ἐν τῷ δυστυχῶς ἰσχύοντι ἀκόμη συστήματι τῆς νόμφ κρατούσης Πολιτείας (γράφει πολιτειοκρατικῶ συστήματι) καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ κατοχυρῶσιν τοὺς Θείους καὶ Ἱερὰς Κανόνας τῆς Ἐκκλησίας Σύταγμα, ὕπερ ἐν ἐκάστῃ διδομένη εὐκαιρίᾳ ποδοπατεῖ καὶ συντριβεῖ (πρβλ. Ἰω. Θ. Παναγοπούλου ἐν Ἐγκυκλιῳ. Ἐπιθ. Σαντορίνη—Ἀμοργός «Ἐπιτρέπεται ἡ ἀπαλλοτριώσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας;» καὶ «Ἡ σύγχρονος ἐμφάνισις τοῦ ζητήματος τῆς ἀπαλλοτριώσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας»). Τὸ δυστύχημα δὲ εἶναι ὅτι καὶ ἡ Ἐκκλησία δὲν ἔχει ἐργασθῆ μέχρι σήμερον, ὡς ὄφειλε, διὰ νὰ διαφωτίσῃ ἐπαρκῶς τὴν κοινὴν γνώμην ἐπὶ τοῦ σπουδαιοτάτου αὐτοῦ ζητήματός τῆς καὶ οὕτω παρίσταται τις θλιβερὸς θεατῆς καὶ ἐπιστημόνων ἀκόμη τελούντων ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ τοῦ ὅλου θέματος, οἵτινες ἐν καταλλήλῳ εὐκαιρίᾳ φωνασκοῦσι καὶ δημοσιογραφοῦσιν ὅτι εἶναι πολὺ καλῦτερον νὰ δοθῇ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία εἰς ἀκτήμονας

παρὰ τὰ τὴν νέμονται ὀλίγοι μοναχοὶ καὶ κληρικοί. Πόσον ὁμως διαφορετικὰ θὰ ἐσκέπτοντο καὶ θὰ ὠμίλουσαν ὅλοι, ἂν καταλλήλως διαφωτισόμενοι καὶ διδασκόμενοι ἐμάνθανον τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅτι πλειστάκις τὸ Κράτος ὑπὸ τὴν ἐμπνεύσαν τὴν συμπάθειαν καὶ ἀγάπην ὅλων μας καλύπτραν τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἀκτημόνων καλλιεργητῶν καὶ τῶν ἀναξιοπαθούτων ἢ πολεμοπαθῶν ἀγροτῶν δημεύει τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν διὰ τὰ ἱκανοποίησιν κομματικούς φίλους τῶν ἐκάστοτε κυβερνητῶν του, οἵτινες πλούσιοι κτηματῆαι πᾶν ἄλλο ἔχουσι ἀνάγκην ἢ τῶν ὑπὲρ αὐτῶν ἀπαλλοτριώσεων. Οὕτω μέχρι σήμερον ἔξακολουθοῦσιν αἱ καταφόρως παράνομοι καὶ ἀντισυνταγματικοὶ ἐνεργεῖαι τῆς Πολιτείας, αἵτινες φέρουσιν ἀκόμη πρόσφατον τὴν σφραγίδα τοῦ ὑπ' ἀριθ. 327/1947 Ν. Α. «Περὶ ἀναγκαστικῆς ἐκμισθώσεως μοναστηριακῶν κτημάτων» δι' οὗ οὔτε ὀλίγον οὔτε πολὺ διηρηάζοντο σὶ εἰς τὸν ΟΔΕΠ καὶ τὰς Ἱερὰς Μονὰς ἀνήκουσαι γεωργοκτηνοτροφικαὶ ἐκτάσεις.

Εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς μελέτης τοῦ ὁ Σεβ. συγγραφεὺς ἐρευνᾷ ἱστορικῶς τὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ τοῦ ἀναπαλλοτριώτου αὐτῆς ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων μέχρι τοῦ 1920, διεξερχόμενος τοὺς ἐπὶ τοῦ ζητήματος Κανόνας τῶν Οἰκουμενικῶν καὶ Τοπικῶν Συνόδων, τὰς διατάξεις τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων καὶ τὴν ἰσχύσασαν ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἐπαναστάσεως καὶ μεταγενεστέρως νομοθεσίαν.

Εἰς τὸ δεύτερον μέρος ὁ Σεβ. Μητροπολίτης ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἀναπαλλοτριώτων τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν, ἐνδιατριβῶν ἰδιαιτέρως εἰς τὰς ἐπὶ τοῦ θέματος διατάξεις τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν διαφόρων ἀγροτικῶν νόμων, τὰς ἐνεργεῖας τῆς Ἐκκλησίας, τὰς ἀντιρροήσεις τῆς Πολιτείας ἐπὶ τοῦ ἀναπαλλοτριώτου κλπ. κλπ. Παραλείπει ὁμως ἐκ περισσῆς μετριοφροσύνης ὁ εὐνομηθῆς Ἱεράρχης ν' ἀναφέρῃ λεπτομερῶς πὼς τὰ τῶν ἐπανεπιλημμένων εἰσηγήσεών του καὶ ἰδίᾳ τὴν περὶ συγκλήσεως τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τοιαύτην καὶ τὴν ἀπὸ 30 Μαρτίου 1951 λίαν ἐμπειριστατωμένην ἔκθεσίν του, ἣτις ἐξετάζει μετ' ἀπολύτου ἀκριβείας τὸ ὅλον ζήτημα. Προφανῶς ἐπὶ τῆς ἐισηγήσεως ταύτης ἐστηρίχθη ἡ ἀπὸ 11 Φεβρουαρίου 1952 ἐνόπιον τῆς Ἱεράς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἔκθεσις τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Σπυρίδωνος, ἣτις περιλαμβάνει κατὰ τρόπον τῇ ἀληθείᾳ ἀριστοτεχνικὸν τὰ πεπραγμένα τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἀναρροήσεώς του εἰς τὸν πρῶτον αὐτῆς θρόνον.

Εὐτύχημα θὰ ἦτο ἂν μελέται τοιαύτης διὰ τὴν Ἐκκλησίαν σπουδαιότητος ἔβλεπον συχνότερον τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος καὶ ἐξ αὐτῶν λαμβάνοντες ἀφορμὴν οἱ εὐπαιδευτοὶ κληρικοὶ ὡς ἀληθεῖς ποιμένες διοργανῶν μίαν ἀληθῆ σταυροφροσίαν πρὸς διαφώτισιν τῶν πιστῶν περὶ τῶν κινδύνων τῆς Ἐκκλησίας ἐκ τῶν συνεχῶν παλινωδιῶν τῆς Πολιτείας καὶ τῶν ὀρέξεων τῶν ἐκάστοτε Κυβερνητῶν της καὶ ἰδίᾳ ἐκ τοῦ ὑπὸ τὴν χειρίστην μορφήν τοῦ πολιτειοκρατικοῦ συστήματος ἐμφανιζομένου, κρίμασι τοῖς οἶδε Κύριος, συστήματος τῆς νόμῳ κρατούσης Πολιτείας.

ΙΩ. Θ. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

Wright G. E. *The Old Testament against its Environment (Studies in Biblical Theology No 2)*. London: SCM Press, 1950; reprinted 1951 (σελ. 116).

Ἐν τῇ μετὰ χειρός ἐργασίᾳ τοῦ διακεκριμένου ἐν τῇ Βιβλικῇ ἀρχαιολογίᾳ εἰδικοῦ Dr. Wright, καθηγητοῦ ἐν τῷ McCormick Theological

Seminary τοῦ Σικάγου, ἐξετάζεται τὸ ἠθικὸν μεγαλεῖον τῆς μονοθεϊστικῆς θρησκείας τῆς Π. Διαθήκης ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν φυσιοκρατικὸν χαρακτῆρα τῶν πολυθεϊστικῶν θρησκειῶν τῆς ἀρχαίας Ἑγγύς Ἀνατολῆς.

Ἐκ τῶν τριῶν ἔκτενῶν κεφαλαίων εἰς ἃ διαιροῦνται ἡ ἐν λόγω ἐργασία, τὸ πρῶτον ἐπιγράφεται διὰ τοῦ ρητοῦ «Ποῖον ἔθνος μέγα ἔχει θεὸν ὡς ὁ Γιαχβέ;» (πρβλ. Δευτ. 4, 7) καὶ ἀφορᾷ εἰς τὴν περὶ Θεοῦ ἰδέαν κατὰ τὴν Π. Διαθήκην. Δεικνύεται ἐν αὐτῷ ὅτι πρὸς ἐξήγησιν τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων τῆς Βίβλου ἀνάγκη, ὅπως συνδυασθῆ ἡ περὶ θρησκευτικῆς ἐξελίξεως ἀρχὴ πρὸς τὴν περὶ ἐπεμβάσεως τοῦ θείου. Δι' ἐξελίξεως δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσιν ὁ πολυθεϊσμός τῶν ὁμῶραν τῷ Ἰσραὴλ λαῶν καὶ τινα φαινόμενα τῆς Ἰσραηλιτικῆς θρησκείας. Ἡ ὑπεροχὴ ὁμως τῆς τελευταίας ὑπὲρ τὰς λοιπὰς, ἐκφαινόμενη εἰς τὸν ἠθικὸν αὐτῆς μονοθεϊσμόν, εἶναι πρῶτον θείας ἐπεμβάσεως, καθ' ὅτι τὸ τε θρησκευτικὸν περιβάλλον καὶ ἡ παρ' Ἰσραὴλ θρησκευτικὴ ἐξέλιξις ἀδυνατοῦσι νὰ πλαισιώσωσιν αὐτὴν φυσικῶς.

Τὸ δεύτερον κεφάλαιον ἐπιγράφεται διὰ τοῦ ρητοῦ «Διέθετο ὁ Γιαχβέ τῷ Ἰσραὴλ διαθήκην» (πρβλ. Δευτ. 5, 2) καὶ ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπινου βίου καὶ τὸ νόημα τῆς ἱστορίας κατὰ τὴν Π. Διαθήκην. Παρ' Ἰσραὴλ ὁ ἀνθρώπινος βίος ἀξιολογεῖται ἐκ τῆς σχέσεώς του πρὸς τὴν ἀποκαλυμμένην ἠθικὴν τάξιν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν παρὰ τοῖς ὁμόροις λαοῖς ἐπιδιωκομένην ἑναρμόνισιν τοῦ βίου πρὸς τὴν ἐν τῇ φύσει κρατοῦσαν τάξιν. Στενῶς συνδεδεμένη μετὰ τῆς ἀποκαλύψεως τῆς ἠθικῆς τάξεως εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκλογὴ τοῦ Ἰσραὴλ ὡς περιουσίῳ λαοῦ. Ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς δὲ ταύτης, ἦν διείδεν ὁ Ἰσραὴλ κυρίως ἐν τῷ ἱστορικῷ γεγονότι τῆς Ἐξόδου καὶ τῆς μεταξὺ Θεοῦ καὶ Ἰσραὴλ συναφθείσης διαθήκης, ἐστηρίχθη ἡ περὶ τοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀποκαλυπτομένου Θεοῦ ἰδέα, ἦν ἐξόχως ἀνέπτυξαν οἱ προφῆται.

Τὸ τρίτον κεφάλαιον ἐπιγράφεται διὰ τοῦ ρητοῦ «Τί ἐκζητεῖ ὁ Γιαχβέ ὁ Θεός σου;» (πρβλ. Μιχ. 6, 8) καὶ ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἰσραηλιτικὴν λατρείαν. Δεικνύεται δ' ὅτι τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον ταύτης φαίνεται ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ α') ἐκ τοῦ ὅτι παρ' Ἰσραὴλ ἡ θέλησις τοῦ Θεοῦ δὲν ἀναζητεῖται μέσῳ εἰδους τινὸς μαγείας, ὡς παρὰ τοῖς πέριξ λαοῖς, ἀλλὰ μέσῳ τοῦ τρόπου, τὸν ὁποῖον ἐκάστοτε Αὐτὸς ὁ Θεὸς ἐλευθέρως ἐκλέγει, καὶ δὴ τῆς προφητείας, τῆς διὰ τοῦ προφήτου δηλ. ἀμέσου μεταδόσεως τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ β') ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ χαρακτῆρος τῶν Ἰσραηλιτικῶν ἐορτῶν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν φυσιοκρατικὸν τῶν εἰδωλολατρικῶν θρησκειῶν καὶ γ') ἐκ τῆς ἀγνώστου παρὰ τοῖς ἄλλοις λαοῖς ἰδέας περὶ ἁμαρτίας, διεπούσης παρ' Ἰσραὴλ τὸν θεσμόν τῶν θυσιῶν.

Τὰς ὡς ἄνω ἰδέας ἐκθέτει ὁ σ. ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων τῆς Βίβλου καὶ τῆς Ἀρχαιολογίας. Καταφανῆς δ' ὁμως εἶναι ἡ ὑπὲρ τὸ δέον ἐκ τῶν βοηθημάτων ἐξάρτησις του καὶ δὴ ἐκ τῶν σχετικῶν ἔργων τῶν W. F. Albright καὶ T. Jacobsen. Ὁ πρὸς τὸν πρῶτον θαυμασμός του, κατ' ἀρχὴν δεδικοιολογημένος, εἶναι παρομιώδης (according to Wright what Albright says is all right) καὶ ἐξηγεῖ τὴν καὶ ἐν τῇ ὑπ' ὄψιν ἐργασίᾳ ἔντονον ἀπήχησιν τῶν γνώμων ἐκείνου. Ἄλλ' ὁ σ., ἐντριβῆς ὢν περὶ τὰς πηγὰς καὶ ἀναπτύσσων ἀριστοτεχνικῶς τὸ θέμα, ἐπέτυχε νὰ καταστήσῃ τὴν ἐργασίαν του πολῦτιμον βοήθημα διὰ τοὺς περὶ τὴν Βιβλικὴν Θεολογίαν ἀσχολουμένους.

Schofield, J. N., *Archaeology and the After—Life*. London: Lutterworth Press, 1951 (σελ. 83).

Ὁ σ., γνωστὸς ἤδη ἡμῖν κυρίως ἐκ τῶν ἔργων του *The Historical Background of the Bible* καὶ *The Religious Background of the Bible*, πραγματεύεται ἐν τῇ ὡς ἄνω μελέτῃ ἐν τῶν δυσκολωτέρων θεμάτων τῆς Θεολογίας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τὸ περὶ τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς ἐπὶ τῇ βάσει μαρτυριῶν ἐκ τῆς Ἀρχαιολογίας καὶ τῆς Π. Διαθήκης.

Διαιρεῖται ἡ ἐν λόγῳ μελέτη εἰς πέντε κεφάλαια, ὧν τὸ πρῶτον περιέχει σύντομον ἀνασκόπησιν τῶν ἐν Παλαιστίνῃ καὶ ἄλλαις Ἀνατολικαῖς χώραις ἀνασκαφῶν, ἐπιχειουσῶν φῶς ἐπὶ τῶν ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ ἱστορουμένων. Ἐν τῷ δευτέρῳ κεφ. ὑποστηρίζεται ἡ γνώμη ὅτι αἱ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ διάφοροι ἀντιλήψεις περὶ τὰς κεντρικὰς θεολογικὰς ἰδέας, καὶ ἐν προκειμένῳ περὶ τὴν ἰδέαν τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς, προέπει νὰ ἀναχθῶσιν εἰς διαφόρους σχολὰς ἢ θρησκευτικοὺς κύκλους, τὴν ὑπαρξίν τῶν ὁποίων γνωρίζει πᾶσα ἐποχὴ. Ἐπικρατεστέρα, κατὰ τὸν σ., δὲν εἶναι ἡ περὶ ἀφανισμοῦ τοῦ ἀτόμου ἀντίληψις, ὡς τινές, ἐν οἷς καὶ παλαιότερον ὁ Renan, νεωστὶ δὲ ὁ W. Robinson, ὑποστήριξαν, ἀλλ' ἡ περὶ μετὰ θάνατον ἐπιβιώσεως τοῦ ἀτόμου. Τὴν θέσιν του ταύτην ἐπιχειρεῖ ὁ σ. νὰ κατοχυρῶσῃ ἐν τοῖς λοιποῖς κεφαλαίοις. Οὕτω ἐν τῷ τρίτῳ κεφ. ἐξετάζονται τὰ διαπνεόμενα ὑπὸ τῆς ἐν λόγῳ ἰδέας ἔθιμα ταφῆς καὶ πένθους τῶν νεκρῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων τῆς Ἀρχαιολογίας καὶ τῆς Π. Διαθήκης. Ἐν τῷ τετάρτῳ κεφ. δεικνύεται ἐπὶ τῇ βάσει μαρτυριῶν ἐκ τῆς Π. Διαθήκης, ὅτι ἡ μετὰ θάνατον ἐπιβίωσις τοῦ ἀτόμου ἐπιστεύετο κατὰ παράδοσιν ὑπὸ τῶν λαϊκῶν καὶ ὑπενόειτο ὑπὸ τῶν προφητικῶν καὶ ἱερατικῶν κύκλων. Προφητῆται καὶ ἱερεῖς, ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν νεκρομαντείαν καὶ τὰ ἄλλα χαναανιτικῆς προελεύσεως ἔθιμα λατρείας τῶν νεκρῶν καὶ ἐπικοινωνίας μετ' αὐτῶν, καταφρονητικῶς παρεσιώπησαν ἢ ἐμμέσως ἐπολέμησαν τὴν ἐν λόγῳ ἰδέαν. Ἐν τῷ πέμπτῳ, τέλος, κεφαλαιῷ ἐκτίθενται αἱ περὶ τῆς μετὰ θάνατον τύχης τοῦ ἀτόμου γνῶμαι τῶν ἱερῶν ποιητῶν καὶ στοχαστῶν τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ.

Ὁ κρίνων τὴν ὡς ἄνω μελέτην δύναται νὰ δεχθῇ ὅτι ἡ καθ' ὅλον ἀνάπτυξις τοῦ θέματος εἶναι σχετικῶς ἐπιτυχής. Ὁ σ., καίτοι δὲν πρωτοτυποῖ, εἶναι ἱκανὸς νὰ ἐκθέτῃ συστηματικῶς τὰ εἰς τὸ θέμα ἀφορῶντα δεδομένα τῆς Ἀρχαιολογίας καὶ τῆς Βίβλου, ἔξαετώμενος ὁμως περισσῶς ἐκ τῶν ἀπαρτιζόντων τὴν καθ' ἑκλογὴν βιβλιογραφίαν του βοηθημάτων. Ἡ διάταξις τῆς ὕλης δὲν φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ προσήκουσα εἰς τὸ θέμα. Φρονῶ ὅτι θὰ ἔπρεπεν αὕτη νὰ βασισθῇ ἐν γένει ἐπὶ τῆς ἀναδείξεως τῶν δύο κυρίων σημείων τῆς ἰδέας, ἧτοι τοῦ περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν. Ἀποτελεῖ οὐσιώδεις μειονέκτημα τῆς μελέτης τὸ ὅτι ὁ σ. δὲν ἐξετάζει, ἀλλ' ἀπλῶς ἀναφέρει τὸ δεύτερον τῶν σημείων τούτων, ἐνῶ θεωρεῖ καλὸν νὰ προτάξῃ περὶ τῆς ἱστορίας τῶν ἀνασκαφῶν ἴδιον κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ παραλειφθῇ. Ἀλλὰ καὶ ὁ τίτλος τῆς μελέτης δὲν ἀντιστοιχεῖ πλήρως πρὸς τὰ περιεχόμενα τῆς μελέτης. Προσφυγῆς θὰ ἦτο ὁ τίτλος «Ἡ περὶ τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς ἰδέα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Ἀρχαιολογίας καὶ τῆς Π. Διαθήκης». Παρὰ ταύτας καὶ τινὰς ἄλλας δευτερευούσης σπουδαιότητος ἑλλείψεις, ἡ ἐν λόγῳ ἐργασία ἀποτελεῖ ἀξιόλογον συμβολὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐν λόγῳ ἰδέας.